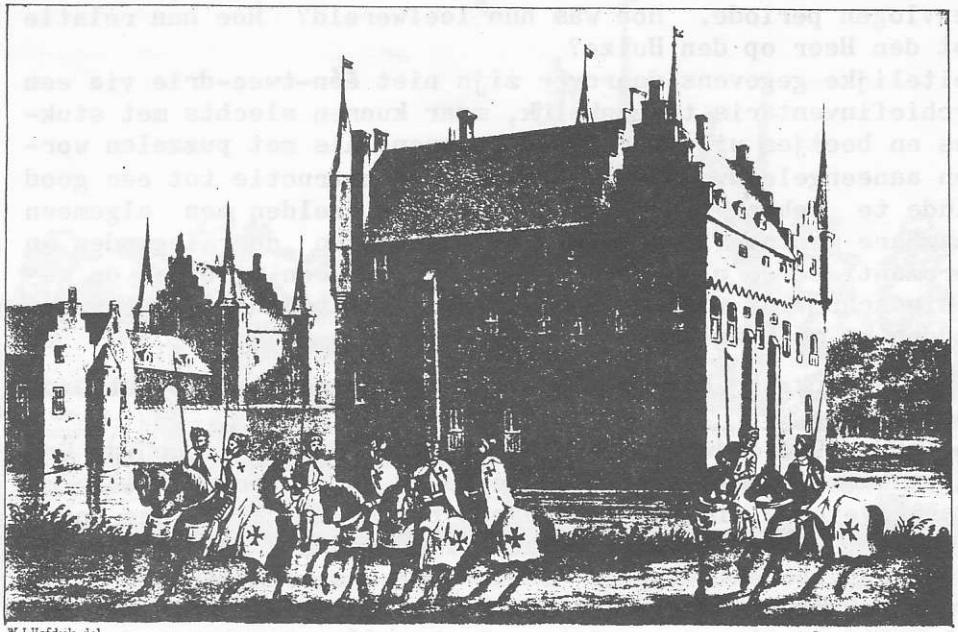

W.J. Hofdijk del. Steendr. v. P.W.M. Trap.

HET KASTEEL TE GEMERT.

Uit: Hofdijk en Van Lennep,
Merkwaardige kasteelen in Nederland, Leiden, 1883, 2e druk, dl.1.

DE MOEDER VAN HET KASTEEL EN HAAR HUISHOUDEN

door Ad Otten

De titel van dit artikel zal menigeen in eerste instantie ietwat vreemd aandoen. In een opwelling is men al gauw geneigd te zeggen "dat op het kasteel toch ridders, edellieden en jonkvrouwen woonden. Okee, sedert de laatste honderd jaar dan paters, maar toch geen doodgewone moeders!"

Het meermaals voorkomen in de 16de eeuwse archiefstukken van de terminologie "moeder opten huyse oft Casteele van Gemert", intrigeert alleen al daarom. Zij zal wel het vrouwelijke hoofd van de huishouding geweest zijn. Wat anders?
Het is om velerlei redenen van belang om eens wat meer zicht te krijgen op de bewoners van het kasteel uit een zo lang

vervlogen periode. Hoe was hun leefwereld? Hoe hun relatie tot den Heer op den Huize?
Feitelijke gegevens daarover zijn niet één-twee-drie via een archiefinventaris toegankelijk, maar kunnen slechts met stukjes en beetjes uit allerhande bronnen, als met puzzelen worden aaneengelegd. En na zulk een reconstructie tot een goed einde te hebben gebracht, blijkt niet zelden een algemeen gangbare mening slechts te zijn ingeblazen door legendes en geromantiseerde plaatjes die dateren uit een tijd dat de geschiedschrijving volledig in dienst stond van hen die aanzien hadden en machtig waren.

Ja natuurlijk. Er huisden 'belangrijke' personages op het kasteel!
De in de 19de eeuw een aantal malen herdrukte litho van Gemerts kasteel met de ridders-te-paard op de voorgrond, vormt daarvan evenwel in geenendele een bewijs. Naar mijn idee hoort die plaat - die in antiquariaten voor honderd gulden of meer wordt aangeboden - eerder thuis in een sprookjesboek dan in een geschiedenisboek. Want op Gemerts kasteel woonde,een enkele uitzondering daargelaten,slechts één edelman en dat was de commandeur. Wel zijn van oudsher aldaar priesters van de Duitse Orde gehuisvest geweest. Zo woonden daar tot in de achttiende eeuw de pastoor van Gemert en de rector van Handel. In de tweede helft van de zestiende eeuw - tot welke periode deze verhandeling zich verder wil beperken - bestond er een nog veel omvangrijker "Herentafel" in het hoofdgebouw van de Commanderie naar het zich laat aanzien. Want ook de pastoors van Geldrop, Nistelrode, Haren, Bakel en Deurne, en mogelijk nog de beneficianten van een aantal kapellen of altaren waarvan de Commandeur van Gemert het benoemings- en begevingsrecht had verworven, zaten toen bij hem aan tafel. Hun inkomsten waren kennelijk van dien aard dat zij allen zogenaamde 'deserviters' hadden aangesteld die in hun plaats de kerkelijke diensten verrichten.
Het zal dus ondermeer voor de welgevulde dis van de eerder genoemde Heren zijn geweest, waarvoor "de moeder van het kasteel" te zorgen had.

Op 14 april 1597 maakt Margriet Diercx van Peelt "woenende tot Gemert opt huys der Commanderie" haar testament (1). Zij is het die we in andere stukken nader zien aangeduid als "moeder opten huyse van Gemert" (2). Uit "haeren laetsten ende uytersten wille" blijkt dat Margriet geen kinderen heeft. Ze vermaakt "uyt haere gereetste goedens", dat zijn die goederen die gemakkelijk in geld zijn om te wisselen, zowel aan

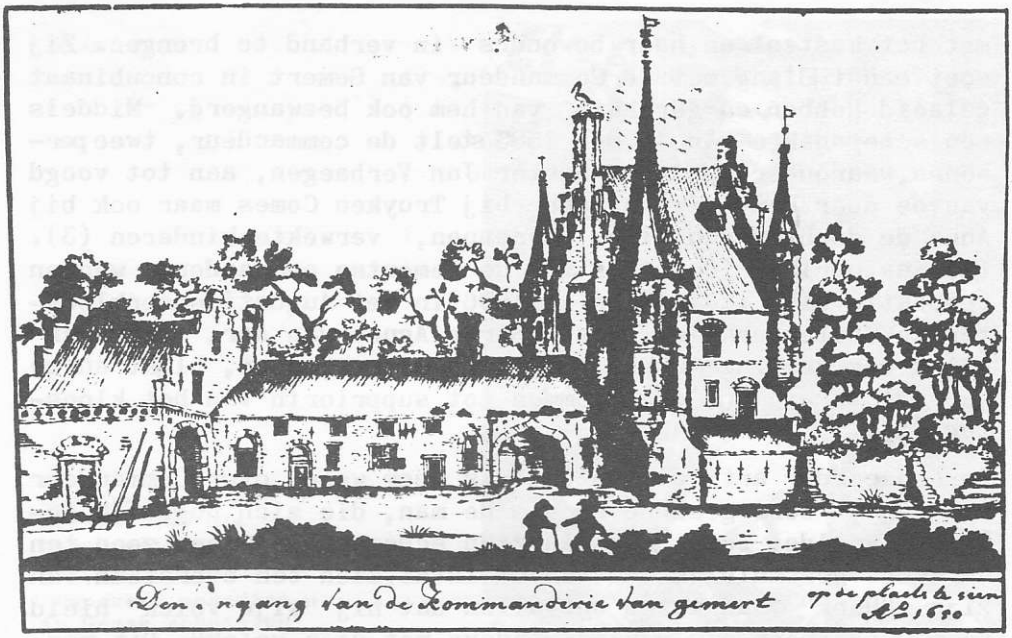

Anoniem. Het kasteel van Gemert en bijliggende gebouwen.
17e eeuw. Pentekening, 202 x 128 mm.

Topografische Atlas Provinciaal Genootschap, G.27.72.1.(1).

de kerk van Gemert als aan de kerk van Geldrop de som van 12 gulden, aan de toenmalige Commandeur Heer Godart van Aer een "alde ducaet ende enen engelse croon" en voorts dertien gulden aan "de huysaermen van Gemert om deselve bijden Heilige Geestmeesters uyt te deylen". Twee nichtjes wordt ieder "enen swarten rocke" en haar zuster "enen heycke", dat is een kapmantel of falie, in het vooruitzicht gesteld. De naburen die haar lichaam "ter aerde bestaeden" schenkt ze een ton bier, terwijl ze die ook vermaakt "den huysgezinne opt huys van Gemert", zo zij daar mocht sterven. Verder wordt aan zeker Truyken Comes "oft yemant anders die haer dertichsten doet", nog drie guldens belooft, alvorens haar zuster en haar neven en nichten, de resterende goederen, "hooft voor hooft gelijckelijck kunnen deylen".

De in de wilsbeschikking genoemde Truyken Comes kan naar alle waarschijnlijkheid ook als bewoonster van het kasteel worden aangemerkt en wel omdat zij het is die wordt aangewezen tot het regelen van een aantal zaken met betrekking tot het zieleheil van "de moeder opten huyse" wanneer die onverhoopt mocht overlijden. Truyken is bovendien nog langs andere wegen

met het kasteel en haar bewoners in verband te brengen. Zij moet een tijdlang met de Commandeur van Gemert in concubinaat geleefd hebben en geraakte van hem ook bezwangerd. Middels een schepenakte van 10 mei 1583 stelt de commandeur, twee personen,waaronder zijn rentmeester Jan Verhaegen, aan tot voogd van de door hem, niet alleen bij Truyken Comes maar ook bij Anna de dochter van Dirck Verrennen, verwekte kinderen (3). Twee natuurlijke dochters van de Gemertse commandeur werden respektievelijk in 1595 en in 1606 in het Augustinessenkloosster te Zoeterbeek geprofest. Soror Agnes van Aer, in de annalen ook wel ingeschreven als Agnes van Gemert, blijkt enige jaren later te zijn opgeklommen tot suppriorin van het kloosster (4).

In een eerder artikel in Gemerts Heem werd over Commandeur van Aer al eens geschreven als de man, die zich hogelijk beledigd voelde, toen een van zijn schepenen, wiens zoon ten onrechte beschuldigd was van diefstal,zich ten overstaan van zijn "Heer" had laten ontvallen dat hij "sijn volck" hield voor "soo vroom als den commandeur met sijn volck". Dit misdrijf tegen de etiquette kwam de betrokkene uiteindelijk te staan op de prijs van een paard, dat hij zijnen Heer als smartegeld had aan te bieden. Den Heer Godart van Aer, de neef van landcommandeur Henrick van Ruischenberg, mocht toch niet ongestraft vergeleken worden met de eerste de beste "boer of keerl" uit Gemert! Het verkeren van den Hoogedelgeboren Commandeur van Gemert met een gewone Gemertse van het vrouwelijk geslacht dat was uiteraard een andere zaak (5).
Niet alleen de Commandeur, maar ook de andere leden van de Herentafel op het kasteel, bezondigden zich nogal aan het verwekken van bastaarden in de Vrije Neutrale Grondheerlijkheid die Gemert was. Het celibaat waartoe de Duits Ordelingen zich hadden verplicht geld in het Gemert van de 15de en 16de eeuw als een dode letter in de wet.
Of concubines met hun kinderen ook op het kasteel doorgaans woonden, is uit het beschikbare materiaal niet duidelijk geworden. Wel kan worden vastgesteld dat de bastaarden van de Duitse Orde het in de regel "goed" maakten. Zo zien we Jenneke, de dochter van de pastoor van Gemert in 1594 getrouwd met een zekere "magister" Willem Thomas (6). Catelijn Valcx, die vijf kinderen had van de in 1570 overleden Commandeur Wijnant van Eynatten, trouwde meteen daarop met Frans Jaspers Schenckels.Deze persoon was organist en tevens kamerling van de commandeur, eerst van Van Eynatten en later van Van Aer. De kinderen van Catelijn Valcx uit haar onechte verbintenis

Spotprent van een geestelijke die een biechtelinge slaat.

Gravure uit: "Papekost opgedist in Geuse schotelen" -Blokziel 1720-

met de commandeur werden veelal aangesproken met "Jonker" of "Joffrouwe" (7). Dirck van den Bogaert, de toenmalige schout van Gemert, was ook al een kleinzoon van een commandeur en via hem stroomt zelfs de schrijver van dit artikel blauw bloed door de aderen. Weer een ander voorbeeld geeft de vooraanstaande Gemertse tak der Van Amstels. Hun stamvader huwde met een bastaarddochter van Commandeur Henrick van Eynatten (8). En de gelijknamige bastaardzoon van laatstgenoemde Commandeur was één van de aanzittenden aan de Herentafel van Commandeur van Aer als de pastoor van Nistelrode (9).

Als dienstpersoneel, waarvan tenminste een deel inwonend moet zijn geweest, zijn voor wat betreft de periode 1580-1600, behalve de hiervoor al genoemde kamerling(Schenckels) en rentmeester (Jan Aerts Verhaegen) nog achterhaald kunnen worden: een stalmeester(Peter Henrix), een bakker (Jan Lamberts "den becker opten huyse van Gemert"), een bouwknecht (Jan Maes), een voerknecht (Herbert Peeters) en een portier (10).

NOTEN

1. Rijksarchief 's-Bosch; Rechterlijk Archief Gemert R111, f.179v-180v.
2. idem ; Gemert R111, f.188 en f.166.
3. idem ; Gemert R110 f.250

4. A.M. Frenken, Het Augustinessenklooster te Zoeterbeek, Bossche Bijdragen 1931-1932, p.174,272,296.
Vergelijking van gegevens uit de publikatie van Frenken met gegevens uit de Gemertse schepenprotokollen (R110 f.232-232v;235;250;252v) leren dat Soror Agnes een dochter was van Anna Dirx Verrennen en dat zij geboortig was van omstreeks 1580. Godert van Aer had van Anna ook nog een zoon Jan. Soror Maria moet een dochter van Truyken Comes zijn geweest.

5. Ad Otten, Commandeur vergeleken met boer; een misdrijf tegen de etiquette in 1578, Gemerts Heem jr.24, 1982, nr.2, pg.54-57.

6. RA 's-Bosch, Gemert R 111 f.110v.

7. id. , Gemert R 112 f.141v-142v; R111 f.97; f.155 Gemert R119 f.17;36v;180v.
Over Jonker Tobias van Eynatten (zoon van commandeur Wijnant van Eynatten) werd ook geschreven in de Geschiedenis van de Latijnse School van Gemert door Gerlacus van den Elsen (zie p.148). Voorts schreef pater Ed. Loffeld in Gemerts Heem nr.57 over de kinderen van de genoemde commandeur. In laatstgenoemd artikel wordt overigens al teveel de indruk gewekt dat de "bastaardvorming" van Commandeur Wijnant van Eynatten een uitzondering op de regel vormde. Het artikel van pater Loffeld bevat verder nogal wat onjuistheden wanneer het gaat over de lokatie en situering van huizen en erven.

8. Over de afstamming van de Van Amstels is o.a. in de Brabantse Leeuw al heel wat geschreven. Het Duits Ordens 'bloed' is tot dusver evenwel onopgemerkt gebleven. In een volgend nummer van Gemerts Heem wordt uitvoerig teruggekomen op de bastaarden van Henrick van Eynatten. Ook de stamvader der Gemertse Van de Bogaerts was gehuwd met een dochter van de laatstgenoemde commandeur.

9. Henrick van Eynatten, bastaardzoon van Commandeur Henrick van Eynatten, was pastoor van Nistelrode en hij leefde in Gemert in concubinaat met "sijn maecht Lucien" (RA-'s-Bosch, Gemert R110 d.d.29.1.1572).
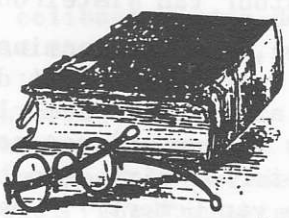
10. RA 's-Bosch, Gemert R111 f.200v, R112 f.23, f.43v, f.71v, f.141v-142v. In Gemert R106 f.36v. wordt geschreven van zekere Jan Jacops "eertijts portier des huys van Gemert", welke functie hij een 20-tal jaren daarvoor had uitgeoefend. Gezien het feit dat in 1548 het nieuwe poortgebouw (naast wat in Gemert genoemd wordt "de donjon") werd betrokken, mag worden verondersteld dat de functie van "portier", zeker in een tijdsbestek dat plunderingen door rondtrekkende legerbenden almaar toenamen, ook na Jan Jacobs nog werd uitgeoefend.